

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Koncepcja osobowości bohatera w opowieści Borysa Zajcewa "Błękitna gwiazda"

Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze 16, 7-18

1992

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Koncepcja osobowości bohatera w opowieści Borysa Zajcewa *Błękitna gwiazda*

Justyna Tymieniecka-Suchanek

Borys Zajcew (1881—1972), prozaik rosyjski, który debiutował w 1902 roku opowiadaniem *Wilki*, nie jest w Polsce znany. W polskim przekładzie został opublikowany jedynie krótki utwór *Siostra*¹, co nie daje czytelnikowi najmniejszej możliwości wyrobienia sobie poglądu na twórczość owego pisarza. Okazuje się, iż możliwości takiej jest pozbawiony, choć w mniejszym stopniu, również współczesny czytelnik rosyjski. O tym, że teksty Zajcewa są nadal w jego ojczyźnie prawie nie znane², zdecydowały przede wszystkim dwa czynniki, a mianowicie: emigracja pisarza w 1922 roku oraz wznowienia tylko nielicznych utworów, z których pierwsze ukazało się zaledwie dwa lata temu.

W badaniach nad spuścizną twórców zaliczanych do drugorzędnych pisarstwo Borysa Zajcewa jest pomijane lub omawiane pobieżnie, a przecież zawiera swoiste wartości i wnosi trwałą wkład w proces rozwoju literatury rosyjskiej początku XX wieku. Nie bez przyczyny nazwisko pisarza wielokrotnie sąsiaduje z nazwiskami takich indywidualności, jak: Iwan Bunin, Aleksy Riemizow czy Leonid Andriejew³.

Obranie za przedmiot rozważań zagadnień związanych z tzw. literaturą drugoplanową zmusza do uzasadnienia celu i sensu takiej pracy. Zasadniczym

¹ B. Zajcew: *Siostra*. Przeł. I. Piotrowska. W: *Antologia dawnej noweli rosyjskiej*. Wyb. R. Śliwowski. Warszawa 1978.

² Zwracają na ten fakt uwagę autorzy artykułów wstępnych do wydań utworów B. Zajcewa. Zob. A. Романенко: *Земные странствия Бориса Зайцева*. В: Б. Зайцев: *Голубая звезда. Повести и рассказы*. Москва 1989, s. 5; Т. Прокопов: *Борис Зайцев: Судьба и творчество*. В: Б. Зайцев: *Осенний свет. Повести и рассказы*. Москва 1990, s. 6.

³ Zob. np. artykuły: B. Stępczyńska: *Kategoria „epickości” w nowelistyce rosyjskiej początku XX wieku*. W: „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze”. T. 10: *Male formy literackie*. Red. G. Porębina. Katowice 1987; eadem: *Z problematyki psychologizmu w realistycznej prozie rosyjskiej początku XX wieku*. W: *Z zagadnień realizmu rosyjskiego*. Red. S. Poręba. Katowice 1986; A. Wieczorek: *Przestrzenny kontekst fabuły w rosyjskiej nowelistyce realistycznej początku XX wieku*. W: *Z problematyki...*

impulsem do podjęcia studiów nad tekstem opowieści *Błękitna gwiazda* (1918) stał się fakt, iż zamyka on przedrewolucyjny etap twórczości Zajcewa i stanowi zarazem syntezę wczesnego okresu jego poszukiwań twórczych, zainspirowanych przez filozofię Włodzimierza Sołowjowa. Nie chodzi tu oczywiście o wykazanie niezwykłości talentu pisarza — pozostającego bezsprzecznie poza kręgiem koryfeuszy — przez wyolbrzymienie roli, jaką odegrał w literaturze, lecz o próbę ustalenia jego inspiracji filozoficznych. Pragniemy tym samym zwrócić uwagę na autora, który jest wart większego niż dotąd zainteresowania.

Jedną z cech prozy Zajcewa jest tendencja do ujmowania ludzkiego bytu w duchu idei franciszkańskiej. Doktrynę św. Franciszka z Asyżu pisarz interpretuje jako program afirmacji życia, którego istotę stanowi zgodna koegzystencja człowieka i natury, niezniszczalne antynomie wartości, wieczne współistnienie dobra i zła. Człowiek powinien znaleźć harmonię istnienia, mimo iż jest stale poddawany dezintegrującemu działaniu niekoherentnych czynników wszechświata. Tak rozumiany ład świata eliminuje z utworów frustrację, każąc godzić się z egzystencją, w której zawsze radość przeplata się z cierpieniem. W opowieści *Błękitna gwiazda* franciszkańską ideę akceptacji życia, ideę harmonijnego zespolenia z przyrodą wzbogaca wyraźny pierwiastek religijny, zaczerpnięty z mistycznej filozofii W. Sołowjowa.

Nie jest bez znaczenia, iż sam pisarz podkreślał, jak duży wpływ wywarły na niego prace wspomnianego filozofa. Wyrażając swój entuzjazm dla myśli Sołowjowa, Zajcew pisał:

Для внутреннего же моего мира, его роста Владимир Соловьев был очень важен. [...] Соловьевым зачитывался я в русской деревне, в имении моего отца, короткими летними ночами. И случалось, косари на утренней заре шли на покос, а я тушил лампу над *Чтеишем о Богочеловечестве*. Соловьев первый пробивал пантеистическое одеяние моей юности и давал толчок к вере.⁴

Główna osobliwość utworu *Błękitna gwiazda* to niewątpliwie światopogląd centralnej postaci. Postawę Aleksego Chrystoforowa⁵, determinowaną franciszkanizmem, pisarz kształtuje w duchu Sołowjowowskiej koncepcji Bogoczłowieczeństwa. Już samo nazwisko bohatera nabiera cech skondensowanej charakterystyki, ponieważ sprawia, że odbiorca utożsamia je z imie-

⁴ Cytat za: Т. Прокопов: *Борис Зайцев...* s. 22.

⁵ W komentarzu A. Romanienki (zawartym w książce: Б. Зайцев: *Голубая звезда*. Москва 1989, s. 569) czytamy: „Прототипом Христофорова был близкий тогда Зайцеву и впоследствии известный советский писатель Иван Алексеевич Новиков (1877—1959). В ОР ГБЛ (ф. 386. В. Я. Брюсова, 58. 7) хранится стихотворение И. Новикова *Большая звезда* (1910-е гг.), которое позволяет установить ассоциативную связь с повестью Зайцева [...]”

niem Chrystusa, a co za tym idzie, oczekuje od niego określonego postępowania i poglądu na świat.

Kwalifikację postawy Chrystoforowa formułują początkowe partie tekstu, które przedstawiają pierwsze zetknięcie bohatera z życiem towarzyskim moskiewskiej bohemy. Przytoczone wątki rozmów podczas wizyty w domu Kolesnikowej ujawniają pewne cechy osobowości głównej postaci, a więc pełnią funkcję charakterystyki pośredniej, uzupełnionej następnie wiedzą narratora. Z ust Maszury Wiernadzkiej dowiadujemy się, że mieszkanie Aleksego przypomina raczej celę klasztorną, aniżeli siedzibę przeciętnego człowieka. Skromny, a jednocześnie osobliwy pokój na poddaszu, biedne tulańcze życie Chrystoforowa, jego samotnictwo i introwersja oraz dystans dzielący go od otoczenia — wszystko to wskazuje na kreację jednostki nietuzinkowej, o wyraźnych cechach odrębności. I tak jest w istocie. Bohatera cechuje bowiem surowy aż do ascetyzmu styl życia. Jest abnegatem, który nie tylko wyrzekł się dóbr doczesnych, lecz odciął się zupełnie od ludzi. W ascetyzmie posunął się tak daleko, że zaniechał wszelkich kontaktów z kobietami, wiodąc jak gdyby monastyczną egzystencję poza zakonem. A zatem nie bez powodu jest zmuszany do udzielania odpowiedzi na pytanie dotyczące jego rzekomego zamiaru wstąpienia do klasztoru. Z jednej strony, asceza pozwoliła mu osiągnąć wyżyny duchowej wolności i niezależności, z drugiej zaś — doprowadziła do rozgoryczenia z powodu samotności. Chrystoforow decyduje się na zmianę trybu życia, nawiązując kontakt z ludźmi. Nie oznacza to jednak zmiany postawy i zapatrywań. Nic więc dziwnego, iż w środowisku, w którym zaczął się obracać, nadano mu przydomki typu: święty Antoni (Anna Dmitriewna), mnich (Nikodymow), wielbiciel św. Franciszka (Fani Mondstein), błękitnooki ojczulek (Łabuńska). W oczach swej jaskrawej antytezy, Dymitra Nikodymowa, człowieka pogrążonego w świecie rozpusty i hazardu, Chrystoforow staje się wcieleniem „świętej naiwności”.

Wyposażenie bohatera w nazwisko kojarzące się z Chrystusem oraz przydomki o charakterze religijnym wywołują w świadomości odbiorcy asocjacje z postacią księcia Myszkina z *Idioty*. Wyraźnie aluzyjny sens zawiera pejoratywne określenie „święty idiotyzm”, którego użył względem Chrystoforowa pewien znajomy Maszury. Mamy tutaj do czynienia z bezpośrednią formą aluzji literackiej⁶, gdyż Zajcew nawiązuje do powieści Dostojewskiego wprost, przytaczając jej tytuł w krótkiej dyskusji o pisarzu na zebraniu towarzystwa literackiego „Białe gołąb”. Odwołanie się do Myszkina nie służy tu polemice, lecz tworzy tło uwypuklające postawę egzystencjalną Aleksego Piotrowicza, dla którego religia chrześcijańska stanowi probierz postępowania

⁶ Zob. na ten temat: K. Górski: *Aluzja literacka (Istota zjawiska i jego typologia)*. W: *Problemy teorii literatury*. T. 1. Red. H. Markiewicz. Wrocław 1987, s. 317-332.

i sumienia. W przeciwieństwie jednak do Lwa Myszkiń, Chrystoforow nie pojawia się jako człowiek przyjmujący misję przebudowy ludzkiej świadomości⁷. Osadzenie bohatera *Błękitnej gwiazdy* w kontekście tak charakterystycznej postaci, jaką jest Myszkiń — nosiciel chrześcijańskiego piękna, ma jeszcze dodatkowy aspekt. Zajcew był pod przemożnym wpływem rozpraw filozoficznych Sołowjowa, który w ślad za autorem *Idioty* głosił, że piękno zbawi świat. Otóż w *Trzech mowach ku pamięci Dostojewskiego* filozof stwierdza, iż właśnie Dostojewski, bardziej niż ktokolwiek z jego współczesnych, zrozumiał, że „jedynie chrześcijaństwo obok doskonałego Boga stawia doskonałego człowieka” i to chciał pokazać w swoich postaciach⁸. Kreując swój idealny wizerunek chrześcijanina w duchu franciszkańskim, Zajcew idzie za inspiracją Sołowjowa, gdyż wplata w światopogląd bohatera element mistyczny. Chrystoforow to uosobienie Bogoczłowieka, który dojrzewa intuicyjnie do zjednoczenia z Bóstwem.

Jak już wspomnieliśmy, centralna postać w utworze *Błękitna gwiazda* odwzorowuje franciszkański sposób pojmowania świata. Postawa Aleksego Piotrowicza jest wspaniałą egzemplifikacją podstawowych założeń św. Franciszka z Asyżu: miłości do przyrody i zwierząt oraz poczucia niebezpieczeństwa dla ducha tkwiących w zamożności⁹. Chrystoforow został obdarzony uczuciem zachwyty dla wszystkiego, co żyje i co go otacza. Ucieleśnia on ideał człowieka pełnego dobroci i bezinteresowności. W obcowaniu z ludźmi odnalazł nowe i — jak sam powiada — cenne wrażenia. Jednocześnie owemu zdziwieniu, ciekawości wszystkiego, co zachodzi w sferze kontaktu człowieka ze światem zewnętrznym, towarzyszy niepokój pytania o sens ludzkiego życia. Świadczą o tym konstatacje narratora odnoszące się do stanu ducha bohatera, na przykład podczas balu u Fani Mondstein. Bal maskowy jest tu symbolem blichtru, ilustracją degradacji człowieczeństwa, które ponosi moralną klęskę w starciu z bezwzględnym żywiołem pieniądza. Obraz zabawy maskowej odsłania prawdziwe oblicze ludzkiej natury, ukazuje człowieka w jego demoralizacji. Wszelka maskarada zmierza do upodobnienia jednostek do siebie, do uniformizacji. Bal maskowy wzbudza w Chrystoforowie poczucie zagubienia w masie, w której jednostka rozplywa się, zatracając swą indywidualność. Odkrycie to prowadzi do smutnej refleksji:

⁷ Podjęcie rozważań na temat reminiscencji literackich w opowieści *Błękitna gwiazda*, a tym bardziej problematyki komparatywnej, wykracza poza ramy niniejszego artykułu. Badanie porównawcze komponentów światopoglądowych Chrystoforowa i Myszkińa byłoby niewątpliwie ciekawe, lecz niezmiernie trudne do przeprowadzenia. Zgodnie z tym, co pisze B. Stempczyńska, w prozie Zajcewa zauważamy zjawisko niwelowania osobowości bohatera, który nie stanowi dawnej zindywidualizowanej całości, a opis jego psychiki nie jest precyzyjny. Zob. B. Stempczyńska: *Z problematyki psychologizmu...*, s. 129—130.

⁸ W. Sołowjow: *Wybór pism*. T. 3. Przeł. J. Zychowicz. Poznań 1988, s. 145.

⁹ G. K. Chesterton: *Święty Franciszek z Asyżu*. Przeł. A. Chojecki. Warszawa 1976, s. 85.

Он глядел на эстраду, на толпу цветных масок, толпившихся вокруг, то приливавших, то, смеясь, выбегавших в другие залы. Кто так устал, так измучен, что создал это? Не жизнь ли, человечество остановилось на распутье? Христофорову вдруг представилось, что сколь ни блестяща и весела, распушена эта толпа, довольно одного дыхания, чтобы как стая листьев разлетелись все во тьму. Может быть, это все знают, но не говорят — стараются залить вином, танцами, музыкой.¹⁰

Uczucie wewnętrznego niepokoju towarzyszy bohaterowi zwłaszcza po pojedynku Retizanova z Nikodymowem. Wbrew swym zasadom Chrystoforow zgodził się wziąć w nim udział jako sekundant. Ma on pełną świadomość złego i bezrozumnego czynu, jaki się nieodwracalnie dokonał. Ów dręczący niepokój wznaga poczucie bezsilności, gdyż nie udało mu się zapobiec nieszczęściu. Poza tym wydaje się, iż Aleksy Piotrowicz zauważa sprzeczność między służbą wysokiemu ideałowi (ochrona godności kobiecej) a możliwością ewentualnego zabójstwa człowieka z powodu osobistego gniewu.

Sumaryczne wyjaśnienie światopoglądu bohatera przynosi rozdział dziesiąty (kolacja u Fani Mondstein), kiedy to Chrystoforow po raz pierwszy decyduje się wypowiedzieć publicznie swoje *credo*, deklarując się jako apologeta chrześcijaństwa. *Notabene* dzieje się tak z powodu usilnych próśb Anny Dmitriewny, by Aleksy Piotrowicz sprecyzował zasadę, którą kieruje się w życiu. Chrystoforow mówi:

Мне почему-то приходит сейчас в голову одно... О бедности и богатстве. Об этом учил Христос. Его великий ученик, св. Франциск Ассизский, прямо говорил о добродетели, мимо которой не должен проходить человек: [...] святая бедность. Все, что я видел в жизни, все подтверждает это. Воля к богатству есть воля к тяжести. Истинно свободен лишь беззаботный [...], лишенный связей дух. Вот почему я не из демократов. Да и богачи мне чужды.

(s. 364)

Fragment ten oddaje kwintesencję poglądów bohatera. Giovanni Bernardone, największy mnich zachodniego chrześcijaństwa, wzbudza w Chrystoforowie niezwykłą estymę, która wyraża się w pełnym poparciu głoszonej przez niego myśli przewodniej zawartej w *Drugiej Regule (Regula Braci Mniejszych z 1223 roku)* — apoteozy ubóstwa¹¹. Dla świętego z Asyżu ubóstwo nie jest stratą czegoś, lecz cnotą, bezcennym zyskiem ducha. Naczelną zasadę — wyrzeczenie się bogactwa — łączy on z utrzymaniem życia duchowego, otwierającego bramę ku wiecznemu dobru. Hołdując tym wartościom, Chrystoforow jest przekonany, że bieda pozwala pełniej kochać życie, gdyż czyni uczucie czystym i szlachetnym. Właśnie w ubóstwie widzi on drogę do lepszego rozumienia

¹⁰ Б. Зайцев: *Осенний свет. Повести и рассказы*. Москва 1990, s. 381. W dalszej części pracy cytuję według tego wydania (strony podaję w tekście).

¹¹ Zob. *Pisma św. Franciszka*. Przeł. K. Ambrożkiewicz. Warszawa 1976, s. 87.

świata. Bogactwo jest niepotrzebnym balastem, odciągającym człowieka od sensu prawdziwego istnienia. Eksplikuje to sąd bohatera o chrześcijaństwie jako religii arystokratycznych żebraków.

I znów powstaje skojarzenie z Sołowjowem. Filozof ten uważał bowiem, że istota chrześcijaństwa nie może być zrozumiała dla ludzi, którzy czują się na świecie dobrze, a więc również dla żyjących w dostatku. Nauka Chrystusa nie ma w ich pojęciu żadnej wartości, ponieważ nie są w stanie zauważyć zła, od którego Jezus przyszedł zbawić świat¹². Do takich ludzi należy Fani Mondstein, kobieta bogata i wpływowa. Drwi ona ze świętej cnoty ubóstwa, gdyż nie pojmuje sedna idei franciszkańskiej. Bogactwo, w jej mniemaniu, „jest wytworną oprawą życia”.

Autora *Błękitnej gwiazdy* nurtuje pytanie dotyczące istoty ludzkiego istnienia i jego roli we wszechświecie. Kryterium wartościującym, które pisarz przyjmuje, są centralne pojęcia filozofii religii Sołowjowa — Bogoczłowieczeństwo i Sofia (wieczna Mądrość Boża)¹³. W tym świetle powinien być postrzegany bohater, albowiem uosabia on ideał doskonałego człowieka (uczłowieczonego Boga), osiągającego pełną harmonię istnienia dzięki intuicyjnej i inicjacyjnej łączności z wyższym światem idei. Takie podejście pociąga za sobą irracjonalna determinanta postawy Chrystoforowa wobec życia, jaką jest jego silna wiara w metafizyczny kontakt z gwiazdą. Osobliwą więź bohatera z ciałem niebieskim sugeruje już pierwszy rozdział opowieści. Oto przykład:

Там виднелась крупная, играющая звезда. Христофоров поднял голову. И тотчас увидел голубую Вегу, прямо над головой. Он не удивился. Он знал, что стоит ему поднять голову, и Вега будет над ним. Он долго шел, всматриваясь в нее [...].

(s. 323)

Rozpatrując w tym kontekście postawę bohatera, należy uwzględnić kilka istotnych uwag. Recepcja myśli Włodzimierza Sołowjowa jest zjawiskiem niesłychanie skomplikowanym. Poglądy rosyjskiego myśliciela ulegały ewolucji i różnego rodzaju transformacjom, a to może powodować niewłaściwą interpretację bardzo złożonej koncepcji Sofii. Sergiusz Sołowjow podkreśla, iż w rozprawie pt. *Sofia* filozof używa mylącej i nieprecyzyjnej terminologii¹⁴, co bez wątpienia rzutuje na prawidłowe odczytanie dzieła. W *Zasadach filozoficznych wiedzy integralnej* natomiast wprowadza nowe pojęcia idei Sofii,

¹² W. Sołowjow: *Wybór...*, t. 3, s. 59.

¹³ Problemom tym Sołowjow poświęcił wiele prac, z których na szczególną uwagę zasługują *Wykłady o Bogoczłowieczeństwie*. Skróconą formę zawartych tam spostrzeżeń zamieścił filozof w pracy pt. *Duchowe podstawy życia*, w: W. Sołowjow: *Wybór...*, t. 1. Zob. również: A. Ф. Лосев: *Стрелы к диалектике*. Москва 1990, s. 90—91.

¹⁴ S. M. Sołowjow: *Życie i ewolucja twórcza Włodzimierza Sołowjowa*. Przeł. E. Siemaszkiewicz. Poznań 1986, s. 141.

ulegającej dalszemu rozwinięciu w *Wykładach o Bogoczłowieczeństwie*¹⁵. Polski znawca nowożytnej myśli rosyjskiej Andrzej Walicki pisze: „W filozofii Sołowjowa koncepcja Sofii nie jest całkowicie jasna — tym bardziej że w różnych jego pracach ulegała ona rozmaitym modyfikacjom”.¹⁶ Przyjmijmy następujące wyjaśnienia Walickiego¹⁷. Sofia, najogólniej rzecz ujmując, to jednocześnie dusza świata, idealna ludzkość, „wieczna kobiecość”. Sołowjow utrzymywał, iż w każdym organizmie znajdują się dwie jedności. Uosobieniem biernego pierwiastka w Chrystusie jest Sofia (jedność stworzona), a pierwiastka aktywnego — Słowo, czyli Logos (jedność twórcza). Czasowo-przestrzenny świat rzeczy, w którym unicestwiona została jedność, a życie znalazło się we władaniu śmierci, był rezultatem tego, że Sofia oddzieliła się od Boga, a tym samym utraciła swą wolność. Dusza świata musi ponownie połączyć się z Logosem, by świat mógł urzeczywistnić ideę wszechjedności, a wtedy cała przyroda wyzwoli się spod władzy śmierci. Przełomem w tym procesie było, według filozofa, ucłowieczenie Boga w Chrystusie (teofania doskonała), od tej bowiem chwili nad dezintegracją zyskało przewagę dążenie do osiągnięcia wszechjedności.

Pod wpływem Sołowjowa Zajcewa zafascynowała teoria idealnej jedności istoty ludzkiej i wszechświata, czemu dał wyraz tworząc filozoficzną koncepcję harmonijnej osobowości bohatera. Kształtując postać Chrystoforowa, pisarz urzeczywistnia ideę wzajemnego związku ziemskiej egzystencji człowieka i jego duchowej więzi z transcendentnym światem idei, duszą świata, której symbolem jest gwiazda Wega. Symbolem, dodajmy, nie będącym tutaj czymś przypadkowym, gdyż zgodnie z filozofią rosyjskiego myśliciela ciało niebieskie to uniwersalne uosobienie pojęcia wszechjedności¹⁸. Gwiazda Wega ucieleśnia dla bohatera triadę piękna, prawdy i boskości, co zdradza wyraźną Sołowjowską proveniencję. U podstaw mistyki Sołowjowa leży bowiem religijnie zinterpretowana Schillerowska formuła piękna, prawdy i dobra¹⁹. Filozof zdefiniował trzy podmioty bytu: ducha, rozum i duszę. Boskim elementem uczynił miłość, która objawia się w trzech postaciach: dobra (miłość upragniona), prawdy (miłość wyobrażalna), piękna (miłość objawiona)²⁰. Zajcew ujawnia astronomiczne fascynacje bohatera, posiadającego rozległą wiedzę o gwiazdozbiorach. Wyjątkowe zainteresowanie wzbudza w nim alfa konstelacji Liry — Wega, która urasta do rangi lejtmotywu utworu. Promie-

¹⁵ Ibidem, s. 154.

¹⁶ A. Walicki: *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*. Warszawa 1973, s. 554.

¹⁷ Ibidem, s. 552—555.

¹⁸ A. Ф. Лосев: *Стрaсть...*, s. 92.

¹⁹ Zob. T. Pożniak: *Dostojewski w kręgu symbolistów rosyjskich*. Wrocław 1969, s. 65—66.

²⁰ S. M. Sołowjow: *Życie i ewolucja...*, s. 163.

nista energia przez nią emitowana urzeka Chrystoforowa swym błękitem, wyzwala uczucie spokoju i skupienia, wprowadza w stan wewnętrznej równowagi emocjonalnej. Mistyczna łączność bohatera ze świetlnym punktem na niebie jest symbolem oderwania się od zła, doczesności i chaosu, gdyż daje wiarę w inny, lepszy świat. Czarujące światło ciała niebieskiego wnosi harmonię i radość istnienia. Postawa Chrystoforowa to postawa ekstazy kontemplacji, wniknięcia w urokliwy blask gwiazdy, poddania się jego tajemniczemu oddziaływaniu, duchowego zespolenia się z nim. Zwraca tutaj uwagę eksponowanie olśniewającej roli błękitu emanującego z Wegi. Barwie tej przypisuje się enigmatyczną moc przyciągania. Błękit bywa utożsamiany z samotnością i ze wszystkim tym, co nierzeczywiste. Jest on barwą losu jako właściwego zrzędzenia wszechświata, odniesieniem chwili zarówno do przeszłości, jak i do przyszłości²¹. W kontekście pojęć ukształtowanych przez chrześcijaństwo kolor błękitny pośredniczy między ziemią a niebem, koncentruje w sobie symbol Mądrości Bożej, kojarzy się z duchowością²². Toteż nieprzypadkowo dominującym elementem w kolorystyce opowieści staje się właśnie błękit: „голубое утро” (s. 340), „голубоватый призрак” (s. 345), „голубоватая мгла” (s. 351), „голубые тени” (s. 373), „голубой фонарь” (s. 380), „голубая бездна” (s. 407).

Zajcew, kreując postać bohatera, dał wyraz wierze, że człowiek może osiągnąć harmonię istnienia za pomocą mistycznej więzi z duszą świata. Zdaniem Sołowjowa owa więź jest możliwa ze względu na wieczne życie duchowe człowieka. Zanim została unicestwiona jedność, zanim istota ludzka pojawiła się na Ziemi w postaci zmaterializowanej, znajdowała się w Sofii, była częstką duszy świata²³. Wyjaśnia to postawę Chrystoforowa, który wierzy w opiekuńczą rolę Wegi, intuicyjnie doszukuje się w niej korzeni swojego prabytu, co daje mu poczucie bezpieczeństwa. Wiarę bohatera w mistyczną współzależność człowieka i gwiazdy wyrażają najpełniej jego słowa skierowane do Maszury:

Лучше поглядите на нее [звезду]. К счастью, и сейчас еще она видна. Вглядитесь в ее голубоватый, очаровательный и таинственный свет... Быть может, вы узнаете в нем и частицу своей души.

(s. 331)

²¹ Tak wyjaśnia znaczenie błękitu Oswald Spengler. Jego interpretację barwy błękitnej podaje za: H. Hofstätter: *Symbolizm*. Przeł. S. Białut. Warszawa 1987, s. 146.

²² M. Rzepińska: *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*. Kraków 1983, s. 123—124.

²³ Zob. szerzej na ten temat: A. Ф. Лосев: *Смрасть...*, s. 95—96. W *Księdze Przysłów Salomona* jest napisane, iż Sofia istniała przed powstaniem Ziemi. Była ona ideą Boga, zanim podjął on dzieło stworzenia. Zob. S. M. Sołowjow: *Życie i ewolucja...*, s. 164.

W innym miejscu Chrystoforow stwierdza:

У меня есть вера, быть может, и странная для другого: что эта звезда — моя звезда-покровительница. Я под нею родился. Я ее знаю и люблю. Когда ее вижу, то спокоен. Я замечаю ее первой, лишь взгляну на небо. Для меня она — красота, истина, божество. Кроме того, она женщина. И посылает мне свет любви.

(s. 373)

Widać, że sam bohater uświadamia sobie swą odmienność światopoglądową. Utrzymywanie duchowej łączności z Węgą poprzez mistyczną miłość kieruje jego postępowaniem w stosunku do Maszury. Osobliwa wiara determinuje charakter uczucia Chrystoforowa, gdyż Wega łączy się dłoń z przejętym od Sołowjowa wyobrażeniem o tajemniczej istocie rodzaju żeńskiego. Idea duszy świata, według filozofa, jest personifikacją idei miłości duchowej²⁴, zapowiadającej doskonałą jedność i harmonię w wyższym świecie. Dlatego rzeczywisty obraz ukochanej kobiety w pojęciu Aleksego Piotrowicza istnieje jak gdyby w dwóch różnych sferach bytu — idealnej i realnej. Chrystoforow nadaje mu znaczenie absolutne wierząc, że idealne uczucie urealni się w innym wymiarze istnienia.

[...] любовь правда удивительна. И неизвестно, не есть ли еще это настоящая жизнь, а то, в чем прозябают люди, сообщая ведущие хозяйство, — то, может быть, неправда... А?

(s. 374).

To pytanie stawia Chrystoforow, choć jest równocześnie niezbitnie przekonany o dualistycznym wymiarze świata.

Takie ukształtowanie postawy bohatera współbrzmi z pewnymi aspektami myśli Sołowjowa. Charakteryzując poglądy filozofa na miłość, Sergiusz Sołowjow pisze:

Каждая иста findsя в релации миłości до двох иста: до одной доскональшей од себе, котору коха миłościю вносащю, и до одной мней досконалей, котору коха миłościю зстепующю. Пониващ једнак ливебнощ јест одвротне пропорционална до досконалощ и пониващ иста досконала јест једна, то объекты миłości зстепующю сщ јавсе ливнејше нщ объекты миłości вносащю. Једным объектом теј олатней јест София. Ма она безпощредни звщзек з выбращцами лудскощ (вылщчно мщщчынами, пониващ јест кобиетю), которы кохащю јю миłościю вносащю [...].²⁵

²⁴ W. Sołowjow apoteozował miłość duchową, którą uważał za jedną z najwyższych wartości. Niezmiernie interesujące poglądy filozofa na miłość zawiera jego praca pt. *Dramat życiowy Platona*, w: W. Sołowjow: *Wybór...*, t. 3. Zob. również: A. Walicki: *Rosyjska filozofia...*, s. 559—560.

²⁵ S. M. Sołowjow: *Жизне и еволуция...*, s. 139.

Miłość Chrystoforowa staje się uczuciem transcendentnym, nie znajdującym miejsca w świecie empirii. Toteż nic dziwnego, że miłość, którą bohater darzy Maszurę, jest odbierana przez nią jako poetycka ekstaza, iluzja dostępna jedynie marzeniom fantasty, szukającego ucieczki od rzeczywistości. Nawiasem mówiąc, oscylując między dwoma ekstremalnie różniącymi się od siebie rodzajami uczuć, jakimi obdarzają Maszurę Aleksy i Anton, ona odrzuca i jedno, i drugie.

Ostatni rozdział opowieści stanowi ewidentny dowód na to, że osiągnięcie mistycznej jedności z Bogiem jest możliwe w warunkach niskiej ziemskiej egzystencji w wyniku wyzwolenia się od czysto ludzkiego przywiązania do przemijającego świata doczesnego. Świadczy o tym finałowa rozmowa bohatera z Anną Dmitriewną, która pod jego wpływem jest na jak najlepszej drodze ku tym samym, co on, doznaniom. Ta nieszczęśliwa kobieta zaznała wielu upokorzeń, bezskutecznie poszukiwała czystej miłości i prawdy istnienia. Anna uświadamia sobie zło świata, z którego pragnie się wyrwać oczyszczając się z grzechu. *Katharsis* widzi w marzeniu o życiu na pustyni egipskiej sam na sam z Bogiem. Nie bez przyczyny zresztą Zajcew osadza owo marzenie bohaterki właśnie w Egipcie. Przypomnijmy, iż to tam odwiedziła Sołowjowa wizja Sofii²⁶.

Zgodnie z nauką filozofa, śmierć jest podstawowym skutkiem utraconej przez człowieka jedności z Bogiem. Jedność ta może być przywrócona poprzez Bogoczłowieczeństwo — zjednoczenie Boga z człowiekiem, którego znakiem uwierzytelniającym było zmartwychwstanie Chrystusa. Głównym więc celem człowieka na ziemi jest osiągnięcie stałej i ścisłej jedności z Bogiem, a ostatecznym celem świata — połączenie pierwiastka ziemskiego z boskim w powszechnej wszechjedności. Ogólnym sygnałem, obejmującym swym znaczeniem całościowy proces „wrastania” bohatera *Błękitnej gwiazdy* w Bogoczłowieka, są następujące jego słowa:

Вот недавно, на днях [...] я испытал странное чувство. На минуту я ошутил себя блаженным и бессмертным духом, существующим вечно, здесь же, на земле. Жизнь как будто бы проносилась передо мной миражом, вечными сменами, и уходящих миражей мне не жаль было, а будущее — я знал, придут. Я забывал о прошлом и не думал о будущем. Быть может, такое состояние, со всегдашним ощущением света, то есть Бога, и есть райская жизнь, о которой говорят Библия.

(s. 406)

Przytoczony fragment przekonuje, iż Chrystoforow osiągnął wewnętrzną harmonię z Bogiem. Doświadczył on irracjonalnego uczucia przeobrażenia całego swojego jestestwa w nieśmiertelnego ducha. Owo niezwykle doznanie wprowadziło bohatera w nadprzyrodzony stan błogości, który pozwolił mu

²⁶ A. Walicki: *Rosyjska filozofia...*, s. 541.

„dotrzeć” do prapoczątku idealnego człowieka jako uniwersalnego tworu, będącego duszą świata.

W finale opowieści Zajcew daje wizję wszechjedności. W filozofii Sołowjowa wszechjedność jest najwyższym sensem świata. Wszystko, co istnieje na Ziemi, podlega prawu jedności, a zatem uporządkowanie świata to niezbędny warunek jego istnienia. „Prawda świata — głosi myśliciel — zawiera się w jego żywej jedności jako ciała uduchowionego i bogonośnego.”²⁷ Chrystoforow urzeczywistnia Sołowjowski ideał człowieka będącego ogniwem zespalającym transcendentnego i zarazem immanentnego wobec świata Boga z naturą. Innymi słowy, jest on istotą, poprzez którą następuje objawienie boskości w naturze.

Idea harmonii w ujęciu pisarza ma siłę unifikującą i jednoczącą istotę ludzką z przyrodą (dla Sołowjowa przyroda jest organicznym ciałem człowieka²⁸). Duchową i fizyczną integrację bohatera i natury, ich wewnętrzne pokrewieństwo, a co więcej — tożsamość, ukonkretnia konstatacja narratora:

Казалось, что не так легко отделить свое дыхание от плеска ручейка в овраге, ноги ступали по земле, как по самому себе, голубоватая мгла внизу, над речкой, была частью его же души — и он сам — в весенней зелени зеленой.

(s. 407)

Przedstawione rozważania skłaniają do konkluzji, iż wartości opowieści *Błękitna gwiazda* należy upatrywać głównie w oryginalnym ukształtowaniu osobowości bohatera. Jak się okazuje, Sołowjow oddziaływał nie tylko na A. Błoka, W. Iwanowa czy też wczesną twórczość poetycką A. Biełego. Opowieść Borysa Zajcewa jest ciekawym dowodem na to, że reminiscencje myśli tego filozofa znalazły swoje miejsce również w pisarstwie neorealisty. Jak pisze T. Prokopow²⁹, niemal we wszystkich utworach Zajcewa bohaterów otacza nimb mistyki, której źródeł — sugeruje badacz — należy szukać właśnie w filozofii Włodzimierza Sołowjowa.

²⁷ W. Sołowjow: *Wybór...*, t. 1, s. 12.

²⁸ А. Ф. Лосев: *Страсть...*, s. 97.

²⁹ Т. Прокопов: *Борис Зайцев...*, s. 22.

Юстына Тыменецка-Суханек

**КОНЦЕПЦИЯ ЛИЧНОСТИ ГЕРОЯ В ПОВЕСТИ
ГОЛУБАЯ ЗВЕЗДА БОРИСА ЗАЙЦЕВА**

Резюме

Настоящая статья посвящена проблеме личности главного героя в повести Бориса Зайцева *Голубая звезда* — Алексея Христофорова. Данная проблема рассматривается в связи с учением св. Франциска Ассизского и философией Владимира Соловьева. Автор статьи приходит к выводу, что В. Соловьев воздействовал не только на русских символистов. Повесть Б. Зайцева является интересным доказательством отзвуков мистики философа в творчестве писателя-неореалиста.

Justyna Tymieniecka-Suchanek

**THE CONCEPTION OF THE PERSONALITY OF THE HERO OF
BORYS ZAJCEW'S NOVEL *ГОЛУБАЯ ЗВЕЗДА* (*BLUE STAR*)**

Summary

This present article is devoted to the problem matter of the personality of Aleksy Chrystoforow, principal hero of Borys Zajcew's novel *Голубая звезда* (*Blue star*). The question has been studied in the context of the teaching of St Francis of Assisi and the philosophy of Wladimir Solowjow. The author of the present article comes to the opinion that W. Solowjow had his influence not only of Russian symbolists. The novel by B. Zajcew is an interesting example of the reminiscences of a philosophe, mystic in the writings of a writer-neorealist.